

Comparative Study of Civil Responsibility for Animals in Islamic Law and Law of the West

Received: 30/06/2017; Accepted: 17/12/2017

Alireza Yazdaniyan¹

Abbas Niyazi²

Abstract

Liability arising from acts of animals has been raised in human societies from old times. Although some assumptions of this responsibility, which is one of the forms of liability for objects, have been mentioned in certain laws in Iran, it has not been the subject of a separate investigation up to now. Owing to the usage of animals in urban and rural communities, this article, through a comparative approach, aims to study the foundation of liability in Islamic jurisprudence, legal systems of certain Islamic states, and that of France and England. Furthermore, certain examples of the liability arising from acts of animals such as escape and getting lost are not foreseen in Iranian law. Accordingly, through referring to Islamic jurisprudence and comparative law, it is attempted to determine the responsible in these assumptions. The result obtained is that this responsibility is not always based on the fault of the owner or the possessor of the animal and other bases such as absolute responsibility and obligation to safety are governing the civil liability for the acts of animals as well. Additionally, in damages resulting from acts of animals in cities or villages, the documentation on the responsibility of municipality and rural municipality is presented and the suggestion for distributing the responsibility among the responsible individuals "jointly" is offered in some assumptions.

Key Words: Responsibility, Animal, Owner, Protector, Fault.

¹ Associate Professor, Department of Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Iran(correspondingAuthor);Email:a.yazdaniyan@ase.ui.ac.ir

² Ph.D. in private Law, University of Isfahan

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از حیوان در حقوق اسلام و غرب

علیرضا یزدانیان^۱

تاریخ دریافت ۹۶/۰۴/۰۹ - تاریخ پذیرش ۹۶/۰۹/۲۶

عباس نیازی^۲

چکیده

مسئولیت ناشی از حیوان از روزگار کهن در جوامع بشری مطرح بوده است. هرچند فروشی از این مسئولیت که یکی از اقسام مسئولیت ناشی از اشیاء است در برخی از قوانین مطرح شده، اما مورد پژوهش مستقلی در حقوق کشورمان واقع نشده است و با توجه به استفاده از حیوانات در جوامع شهری و روستایی این مقاله به مطالعه تطبیقی مبنای مسئولیت ناشی از حیوانات در فقه و حقوق برخی از کشورهای اسلامی و فرانسه و انگلیس پرداخته است. همچنین مصادیقی از مسئولیت ناشی از حیوان، مانند فرار یا گم شدن حیوان، در قوانین ایران پیش‌بینی نشده است، بنابراین سعی شده است با رجوع به فقه و حقوق تطبیقی، مسئول در این فروض مشخص شود. نتیجه‌ای که حاصل شد آن است که این مسئولیت همیشه مبتنی بر تقصیر مالک یا متصرف حیوان نیست و مبنای دیگر مانند مسئولیت محض و تعهد به ایمنی نیز در مسئولیت مدنی ناشی از حیوان حاکم است و در خسارت ناشی از حیوانات در شهر یا روستا مستندات طرح مسئولیت شهرداری یا دهیاری ارائه شد و پیشنهاد توزیع مسئولیت به نحو «تضامی» میان مسئولین در فروشی داده شد.

واژگان کلیدی: مسئولیت، حیوان، مالک، محافظ، تقصیر.

^۱ دانشیار گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول)؛ رایانامه:

a.yazdanian@ase.ui.ac.ir

^۲ دانش‌آموخته دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه اصفهان.

مقدمه

عقل سلیم حکم می‌کند که هر شخصی باید جوابگوی اعمال خود باشد، این امر در قرآن کریم^۱ با بیان آیه شریفه «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» ذکر شده است. (محقق داماد، ۱۳۸۳: ۱۶۳؛ درویش پور، ۱۳۸۸: ۴۷؛ قدرتی، ۱۳۸۸: ۵۶؛ خاوری، ۱۳۸۴: ۲۶۴) نباید تصور کرد که این قاعده تنها مربوط به عقاب اخروی است، زیرا در فقه در نفی تحمیل مسئولیت بر ذمه دیگران در همین جهان نیز به این قاعده استناد شده است. (محقق حلی، ۱۳۷۸: ۲۷۱) انسان و سایر حیوانات در غرایز مشترک‌اند اما آنچه باعث مسئولیت آدمی می‌شود چراغ عقل و اراده است و به علت همین تعقل و تفکر است که او مسئول است. (یزدانیان، ۱۳۸۶: ۴۰؛ قاسم‌زاده، ۱۳۷۸: ۱۲۰) با این وجود در گذشته حیوانات و اشیاء را نیز مسئول می‌دانستند، اما امروزه این تنها «اشخاص» هستند که می‌توانند از لحاظ مدنی مسئول شناخته شوند. (Malaurie et Aynés, 2011:37) و فعل زیان‌بار به اعتبار «فاعل» مستقیم به فعل شخص و فعل غیر و فعل شی یا حیوان قابل تقسیم می‌باشد. در مورد فعل حیوان و شی، خسارت از فعل مستقیم حیوان و وضع خاص اشیا (مانند خودرو یا ساختمان و...) تولید می‌شود اما در واقع دارنده یا متصرف آن‌ها مسئولیت را می‌پذیرد. (ره‌پیک، ۱۳۹۵، ۴۸) بنابراین در حقوق کنونی مسئولیت مدنی از این منظر در سه حوزه مورد بحث قرار می‌گیرد؛ حوزه نخست مسئولیت ناشی از فعل شخص، حیطه دیگر مسئولیت ناشی از فعل غیر، و سومین ناحیه مسئولیت ناشی از مالکیت یا تصرف بر اشیا و حیوانات است. (لورراسا، ۱۳۷۵: ۱۲۰؛ قاسم‌زاده، ۱۳۷۸: ۳۲۳) آنچه مد نظر این مقاله است، مورد اخیر، یعنی مسئولیت ناشی از مالکیت یا تصرف بر حیوانات است. از منظر حقوق مسئولیت مدنی، حیوان و شیء بی‌جان

^۱ این آیه پنج بار در قرآن تکرار شده است. مشابه این آیه در قرآن کریم مطرح شده است مانند: مدثر، ۳۸

در یک ردیف هستند. (Bell & others, 371:1998؛ السنهوری، ۱۳۹۱:۲۰۰۹؛ حسینی نژاد، ۱۳۷۰:۵۷)

هرچند طی آیین‌نامه‌ای^۱ در سال ۱۳۹۲ هیأت وزیران نگهداری و پرورش هر نوع حیوانی را در شهرهای بالا ۵۰ هزار نفر ممنوع نموده است و پرورش و نگهداری حیوانات را تنها در صورت اهلی بودن و عدم مغایرت شرعی در محدوده روستاها پذیرفته اما این آیین‌نامه تا به امروز متروک مانده و کماکان نگهداری حیوان در جامعه شهری و روستایی با توجه علائق یا نیاز اشخاص وجود دارد. لذا این پژوهش سعی دارد برای سؤالات زیر پاسخی تطبیقی بیابد که آیا صرف مالکیت سبب ضمان است یا تصرف حیوان مسئولیت آور است؟ مسئولیت ناشی از حیوان مبتنی بر تقصیر است یا مسئولیت مطلق است؟ و مسئول زیان ناشی از حیوان در «فروض مسکوت»، در حقوق ایران، کیست؟

۱. چگونگی و مبنای مسئولیت مالک یا متصرف حیوان در فقه و حقوق ایران

برخی صرف مالکیت را فعل می‌دانند. (حمیتی واقف، ۱۳۸۹: ۲۶۷) اما اصل آن است که مالکیت همراه با استیلا داشتن یا تصرف بر مال و ارتکاب تقصیر مسئولیت آور است و مالکیت به تنهایی نمی‌تواند ایجاد مسئولیت بنماید و در صورتی می‌توان مالک را ضامن خسارت دانست که بر خلاف آنچه که بر عهده دارد (از عمل یا ترک عمل)، رفتار نماید. (امامی، ۱۳۷۸: ۴۰۲)

۱-۱. چگونگی بروز مسئولیت توسط حیوان

حیوان نیز می‌تواند باعث ورود خسارت به دیگران گردد. این خسارت گاه به اشخاص و گاه به اموال وارد می‌شود. خسارت وارد به اشخاص مانند گاز گرفتن یا لگزدن و خسارت وارد به اموال مانند لگد کردن یا چریدن حیوان در مزرعه دیگران می‌باشد. همچنین خسارت ناشی از حیوان ممکن است به لحاظ توقف یا حرکت او باشد.

^۱ آیین نامه نحوه نگهداری حیوانات اهلی، شماره ۵۶۸۶۶/ت/۴۸۰۸۸ هـ، مصوب هیئت وزیران در جلسه مورخ

۲-۱. مبنای مسئولیت

در مبنای مسئولیت به این پرسش پاسخ داده می‌شود که چه چیزی مسئولیت شخصی به نام دارنده یا متصرف حیوان را در مقابل شخص دیگری به نام زیان‌دیده را توجیه می‌کند. آیا چنین مسئولیتی منوط به این است که واردکننده زیان دچار «تقصیر»^۱ شده باشد و در واقع تکلیف واردکننده زیان به جبران خسارت و حق زیان‌دیده برای گرفتن خسارت از چنین تقصیری ناشی می‌شود یا باید در جستجوی معیار دیگری مانند فرض تقصیر، مسئولیت محض^۲ یا مسئولیت مطلق^۳ بود که منوط به اثبات تقصیر نیست؟ (بادینی، ۱۳۸۴: ۷۶) در حقوق ایران هرچند در مورد مسئولیت ناشی از اشیا اصل بر نظریه تقصیر است اما باوجود مصادیقی در قوانین، طرح سایر نظریات نیز امکان‌پذیر است. (ره‌پیک، ۱۳۹۵: ۲۱)

۱-۲-۱. تئوری تقصیر

اصل طبیعی در زندگی انسان آن است که تنها کسی باید مسئولیتی برای جبران را بپذیرد که در رفتار خود از معیار و حالت متعارف، خارج شود به عبارتی همواره تقصیر شرط اصلی مسئولیت مدنی بوده است و از گذشته تقصیر از بنیادی‌ترین و درعین حال قدیمی‌ترین مفاهیم در بحث مسئولیت مدنی بوده است. و مبنای اولیه در مسئولیت مدنی ناشی از حیوان نیز می‌باشد و مسئولیت بدون تقصیر حالت استثنایی دارد. (ره‌پیک، ۱۳۹۵: ۲۱) در فقه اسلامی در باب دیات به ضمان مالک حیوان، راکب، عبد، قائد^۴ و سائق^۵ و حتی مسئولیت ناشی از حیوان در شب و روز پرداخته شده است. (شهید ثانی، بی‌تا: ۱۶۱؛ صدوق ۱۴۱۳: ۱۲۸؛ خویی ۱۴۱۰: ۱۰۴؛ بروجردی، بی‌تا: ۴۷۹۰۳؛ العماری، ۱۴۱۷: ۱۸۹) که در ادامه به فراخور موضوع اشاره خواهد شد. مثلاً در مورد مسئولیت صاحبان حیوان آمده مالک حیوان در شب، ضامن خسارت ناشی از حیوان به مزرعه دیگری است، لیکن در روز ضامن

^۱ Fault, faute

^۲ Strict liability

^۳ Absolute liability

^۴ کسی که در جلوی حیوان حرکت می‌کند و هدایت حیوان را به عهده دارد.

^۵ کسی که پشت سر حیوان حرکت می‌کند و هدایت حیوان را به عهده دارد.

نمی‌باشد. (خویی، ۱۰۴: ۱۴۱۰؛ بروجردی، بی تا: ۴۵۹؛ الشریف، ۱۳۹۲: ۴۲۹) مبنا و اساس این تفاوت، مربوط به تقصیری است که مالک زراعت در روز نسبت به زراعت خویش روا داشته است، زیرا او موظف بوده که در روز مزرعه خویش را از آفات و هجوم حیوانات نگهداری کند، پس کوتاهی در این امر (تفریط) موجب عدم مسئولیت صاحب حیوان است، لیکن در شب مالک حیوان می‌بایست حیوان را در محل مناسب (مانند اصطبل) نگهداری نماید، از این رو در ضرر به وجود آمده از جانب حیوان، صاحب آن را مقصر می‌دانند (مراغی، ۱۴۱۸: ۵۲۳) و تقصیر مبنای مسئولیت اوست. در خصوص مسئولیت ناشی از حیوان، قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴/۱۱/۷ برای اولین بار در حقوق موضوعه‌ی ایران «عدم حفظ حیوان» را مسئولیت‌زا دانست (ماده ۲۷۴) که با تغییر و تحولات به وقوع پیوسته امروزه قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ جایگزین آن قانون شده است. در مواد قانون مجازات اسلامی^۱ باید قائل به تفصیل شد و برخی از مواد آن با مفروض دانستن تقصیر مالک، مخصص تئوری تقصیر هستند. (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۷۰) و در مواد مختلف بنای مسئولیت متصرف یا نگه‌دارنده یا برانگیزنده‌ی حیوان به صورت متفاوتی بیان شده است. جالب آنکه در این قانون از مسئولیت «مالک» حیوان سخنی به میان نیامده و تنها به بیان مسئولیت «متصرف» حیوان اکتفا شده است. در قانون مدنی^۲ ایران نیز مسئولیت ناشی از حیوان در ذیل مبحث سوم تحت عنوان «تسبیب» از فصل دوم قانون مدنی در ماده (۳۳۴) آمده است. بر طبق این ماده «مالک یا متصرف حیوان مسئول خساراتی نیست که از ناحیه آن حیوان وارد می‌شود مگر اینکه در حفظ حیوان تقصیر کرده باشد لیکن در هر حال اگر حیوان به واسطه عمل کسی منشأ ضرر گردد فاعل آن عمل مسئول خسارات وارده خواهد بود.» مبنای مسئولیت مالک یا محافظ حیوان در ماده (۳۳۴) ق.م.تئوری تقصیر است. (کاتوزیان، ۵۸۷، ۱۳۸۶؛ یزدانیان، ۱۳۷۹، ۷۶؛ قاسم‌زاده، ۱۳۷۸، ۲۱) برخی این ماده را بهترین ماده‌ای می‌دانند که از تفریط سخن می‌گوید و از فقه امامیه گرفته شده است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۷۹۸؛ قاسم‌زاده، ۱۳۷۸: ب: ۵۲) و برخی گفته‌اند

^۱ از این ببعد به اختصار به جای قانون مجازات اسلامی ق.م.ا و به جای قانون مدنی ق.م.آ آمده است.

^۲ از این ببعد به اختصار به جای قانون مدنی ق.م.آ آمده است.

این ماده از موارد جالب توجه تغییرات قانون‌گذار ایرانی نسبت به مواد تسبیب در فرانسه است زیرا علیرغم شباهت این ماده با ماده (۱۳۸۵) قانون مدنی فرانسه^۱ که بعضی ماده ایرانی را مقتبس از آن می‌دانند (امیری قائم مقامی، ۱۳۸۵: ۱۳۴) دقیقاً بر خلاف سلف فرانسوی که مسئولیت محض برای مالک یا متصرف حیوان قائل شده و حتی در فرض گم شدن یا فرار حیوان نیز مسئولیت را باقی می‌داند، اما قانونگذار ایرانی مالک یا متصرف را جز در فرضی که در حفظ حیوان تقصیر کرده باشد مسئول ندانسته است. (الشریف ۱۳۹۲: ۶۵۵) در واقع مالک یا متصرف حیوان در بروز خسارت هرچند بالمباشره نقشی نداشته اما مسبب زیان است و در تسبیب، تقصیر شرط است. (بادینی، ۱۳۹۰: ۷۹؛ عباسلو، ۱۳۹۰: ۱۵۶؛ کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲۱۶) طبق این ماده بار دلیل به نظر می‌رسد بر عهده زیان دیده باشد. (بهرامی احمدی، ۱۳۹۱: ۴۶۹) ماده‌ی (۵۲۲) ق.م.ا نیز اشعار می‌دارد «متصرف هر حیوانی که از احتمال حمله آن آگاه است باید آن را حفظ نماید و اگر در اثر تقصیر او، حیوان مزبور به دیگری صدمه وارد سازد، ضامن است ولی اگر از احتمال حمله حیوان آگاه نبوده و عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد، ضامن نیست.»

هرچند گفته شده است این ماده در مسئولیت مالک [متصرف] سهل گیری کرده است. زیرا محافظت از حیوان را ظاهراً در حالتی دانسته است که متصرف از احتمال حمله‌ی حیوان آگاهی دارد. و در حالتی که آگاهی از خطرناک بودن حیوان نداشته است چنان می‌نماید که او مسئول نیست. مگر اینکه مرتکب تقصیر شده باشد. و این شاید ناهماهنگی با ماده (۳۳۴) ق.م. و مفهوم نوعی تقصیر باشد. (حیاتی، ۱۳۹۲: ۳۲۳) اما این ماده ناظر بر قاعده فقهی «جنایه العجماء جبار» است. (صدوق، ۱۴۱۳: ۱۵۴؛ خویی، ۱۴۱۰: ۱۰۴؛ العماری، ۱۴۱۷: ۱۸۷؛ الشریف، ۱۳۹۲: ۶۵۵؛ ندوی، بی تا: ۲۷۶) در فقه نیز آنان که متعرض موضوع شده‌اند به صورت اجماعی (باریکلو، ۱۰۸، ۱۳۸۵) ضمان مالک را در صورتی دانسته‌اند که وی به حال حیوان آگاه باشد و در حفظ و نگهداری آن کوتاهی کرده باشد در غیر این صورت چون کوتاهی نکرده است وی را ضامن نمی‌دانند. (شهید ثانی، ۱۴۱۳: ۳۷۵؛ نجفی، بی تا: ۷۹، امام

^۱ در اکتبر سال ۲۰۱۶ ماده ۱۲۴۳ جایگزین ماده مذکور شد.

خمینی، بی تا: ۵۶۷، خویی، بی تا: ۲۴۷) و ملاک تشخیص علم صاحب حیوان نسبت به خطر حمله و آسیب رساندن آن حیوان، نوعی است یعنی چنانچه شواهد و قرائن بیرونی، آگاهی نوعی و عرفی برای اشخاصی ایجاد کند، صاحب حیوان نیز عالم به وضع حیوان تلقی می شود. (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۰: ۲۳۲)^۱ ماده (۹۴) المجله نیز مشابه همین حکم را بیان می داشت. (کاشف الغطاء، بی تا: ۵۹) برای رفع این عدم هماهنگی می توان گفت ماده (۳۳۴) ق.م به صورت عام برای هر متصرفی مسئولیت قائل شده است و ماده (۵۲۲) ق.م.ا علاوه بر تکلیف عام بیان نموده است که اگر حیوان مخاطره آمیز است (مثل سگ دچار بیماری هاری) مالک یا متصرف از آن مراقبت بیشتری بنماید. (حیاتی، ۱۳۹۲: ۳۲۳) البته از آنجایی که حیوان خود دارای حرکت می باشد عکس العمل های ناشی از حیوان را نمی توان پیش بینی نمود. بنابراین نگهداری از حیوان باید با توجه به حالت خاص هر حیوان به عمل آید و بهترین ضابطه در خصوص نحوه مواظبت از حیوان، عرف است مثلاً در عرف سگ ها در شهر قلاده دارند. (نظری، ۱۳۸۹: ۱۴۹) فرض دیگری که در ماده (۳۳۴) ق.م وجود دارد آن است که اگر در اثر عمل غیر، حیوان منشأ ضرر گردد فاعل این عمل مسئول است خواه در حفظ حیوان توسط مالک یا متصرف تقصیر شده یا نشده باشد، و نباید این بخش ماده را تنها در فرض عدم تقصیر مالک یا متصرف دانست (ره پیک، ۱۳۹۵: ۱۸۴) این مفهوم از عبارت «در هر حال» قابل استخراج است. و در واقع مالک یا متصرف حتی با وجود تقصیر در نگهداری مسئول نیست. در توجیه این موضوع سبب اقوا و مستند بودن ضرر به فعل نزدیک مطرح شده است. (نظری، ۱۳۹۲: ۲۵۴؛ باریکلو، ۱۳۸۵: ۱۱۰؛ جنیدی، ۱۳۷۸: ۶۲؛ امامی، ۱۳۷۸: ۴۰۳) برای تشریح این بخش از ماده بهتر آن است که مواد مرتبط از قانون مجازات اسلامی مطالعه شود. چرا که در ماده (۵۰۱) ق.م.ا این امر بدین نحو بیان شده است: «هر گاه کسی به روی شخصی سلاح بکشد یا حیوانی مانند سگ را به سوی او برانگیزد یا هر کار دیگری که موجب هراس او می گردد مانند فریاد کشیدن یا انفجار صوتی انجام دهد و بر اثر این ارباب، شخص بمیرد یا مصدوم گردد حسب مورد بر اساس تعاریف انواع جنایات به قصاص یا دیه محکوم

^۱ ماده ۵۲۳ مشابه ماده ۳۵۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ است.

می شود.» و در این زمینه ماده (۵۲۵) ق.م.ا نیز با توجه به دفاع مشروع بیان داشته است: «هرگاه شخصی عملی انجام دهد که موجب تحریک یا وحشت حیوان گردد ضامن جنایت‌هایی است که حیوان در اثر تحریک یا وحشت وارد می کند مگر آنکه عمل مزبور مصداق دفاع مشروع باشد.» البته با دقت در ماده معلوم می گردد محرک، فقط ضامن جنایت‌هایی است که در اثر تحریک یا وحشت ایجاد شده است و نه تمامی خسارات. به عنوان نمونه اگر کسی سگی را که دارای مریضی مشترک میان انسان و حیوان است را بدون قلابه به بوستانی در شهر بیاورد و سگ بگریزد و بر اثر تحریک، دیگری را گاز بگیرد، محرک فقط ضامن خسارات ناشی از گاز گرفتن است و خسارات ناشی از بیماری و اگیردار سگ، با مالک یا متصرف آن خواهد بود. که در صورت دفاع مشروع بودن عمل برانگیزنده مسئول نیست بلکه مطابق قاعده، متصرف باید مسئول شناخته شود. (حیاتی، ۱۳۹۲: ۳۲۶) هرچند در مواد کنونی نمی توان قائل به مسئولیت مشترک بود. (امیری قائم مقامی، ۱۳۸۵: ۲۷۴؛ نظری، ۱۳۹۲: ۲۵۱) اما پیشنهاد می شود در این فرض که نگه دارنده حیوان مرتکب تقصیر شده و حیوان نیز به تحریک شخصی باعث بروز خسارت می گردد «مسئولیت تضامنی»^۱ برقرار شود تا آنکه مسئولین پرداخت بدین وسیله بیشتر شوند و راه جبران کامل خسارت هموارتر گردد. و با در نظر گرفتن انصاف و عدالت توزیعی و برای راغب شدن مسئولین به پرداخت کل زیان، بر مبنای قائم مقامی خاص پس از پرداخت زیان خسارت دیده، اجازه دهیم خسارت به صورت مساوی بین مسئولین تقسیم شود.^۲

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ مسئولیت هنگامی تضامنی است که «موضوع» دو یا چند تعهد واحد است اما «منع» ایجاد تعهدات مزبور متعدد باشد. (Starck. 1972:730 و سنهوری، ۱۹۹۸: ۲۸۵، ج ۳) به عبارتی زمانی که سبب خسارات متعدد بوده اما خسارت واحدی ایجاد شود جایگاه طرح تضام است. (Viney. Jourdain. 1998: 257) حال آنکه تضامن التزامی است که منشأ آن واحد ولی روابط متعدد است. (امینی، ۱۳۷۹: ۱۲۳).

^۲ برای مطالعه بیشتر بنگرید به: علیرضا یزدانیان، نیازی عباس، «مطالعه تطبیقی مسئولیت تضامنی در فقه و حقوق فرانسه» فقه و حقوق اسلامی، سال چهارم، شماره هشتم، بهار- تابستان ۹۳، صص ۱۷۹-۲۰۷

۱-۲-۲. اماره تقصیر

در خصوص «توقف حیوان» مواد (۵۱۲)^۱ و (۵۲۴)^۲ قانون مجازات اسلامی آمده است که بنای مسئولیت متصرف را بر «اماره تقصیر» مبتنی نموده است. این دو ماده در تبیین یک معنا هستند و آن نیز تعهد متصرف حیوان به جبران ضرر در صورت توقف آن در محل غیرمتعارف و ایجاد ضرر از سوی حیوان است. تنها تفاوت ماده (۵۱۲) با ماده (۵۲۴) در مسئول دانستن «مهارکننده» حیوان است که در صورت عدم وجود این ماده هم عقلاً به این نتیجه دست می یابیم. چرا که مهارکننده در این فرض اختیار متوقف کردن حیوان را دارد و نه سوار. نباید از عبارت «کسی که سوار حیوان است» این توهم ایجاد شود که حکم ماده مختص به حیواناتی است که قابل سواری دادن هستند می باشد و شامل تمام حیوانات نمی شود (باریکلو، ۱۳۸۵: ۱۰۹) چرا که هرچند در برخی از روایات عنوان راکب استعمال شده است ولی این خصوصیتی ندارد چون در برخی دیگر از روایات عنوان مالک و سائق نیز استفاده شده است. (مفید، ۱۴۱۳: ۷۱۷؛ معزی ملایری، بی تا: ۳۴۴؛ بروجردی، ۱۴۲۹: ۴۵۷) گفته شده این ماده با نظریه عینی قرابت دارد. (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۵۹۲؛ ره پیک، ۱۳۹۵: ۴۹؛ بهرامی احمدی، ۱۳۹۱: ۴۵۷) و برخی آن را تئوری تقصیر دانسته اند (هاشمی و تقی زاده، ۱۳۹۱: ۱۶۲) اما «اماره تقصیر» به نظر درست تر می آید. (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۰: ۲۳۵؛ بهرامی احمدی، ۱۳۹۳: ۴۶۱) در واقع حیوان در حال توقف موجودی است پر تحرک که می تواند خطر بیافریند و جان یا مال دیگری را تلف کند و مسئولیت در اینجا ناظر به خسارتی است که حیوان به دیگری می زند و نه خسارتی که از توقف آن (به عنوان وسیله ای

^۱ «هرگاه شخصی در محل هایی که توقف در آن ها مجاز نیست، توقف نماید ... یا حیوانی را در این قبیل محل ها مستقر سازد... دیگری بدون توجه به آن ها در اثر برخورد یا لغزش مصدوم شود یا فوت کند یا خسارت مالی ببیند، شخص متوقف یا کسی که آن ... حیوان را مستقر نموده... ضامن دیه و سایر خسارات می باشد مگر آنکه عابر با وسعت راه و محل عمداً با آن برخورد کند که در این صورت نه فقط خسارت به او تعلق نمی گیرد بلکه عهده دار خسارت وارده نیز می شود.»

^۲ «هرگاه کسی که سوار حیوان است آن را در معابر عمومی یا دیگر محل های غیر مجاز متوقف نماید در مورد تمام خسارت هایی که آن حیوان وارد می کند و مستند به فعل شخص مزبور می باشد ضامن است و چنانچه مهار حیوان در دست دیگری باشد مهارکننده به ترتیب فوق ضامن است..»

منفعل) به بار می آید و ایجاد خطر در محل های عمومی قابل پیش بینی است و قانون گذار
اماره تقصیر سوار یا گیرنده مهار را مبنای حکم ماده قرار داده است. (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۵۹
؛ کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۱۳۳؛ قاسم زاده، ۱۳۸۷: ۷۲)

۱-۲-۳. مسئولیت مطلق

وجه مشترک مسئولیت با مبنای تئوری تقصیر و بدون تقصیر آن است که در هر دو، بین
فعل و ضرر رابطه وجود دارد. در تبصره ۱ ماده (۵۲۲) ق.م.ا آمده است «نگهداری حیوانی
که شخص توانایی حفظ آن را ندارد، تقصیر محسوب می شود» که بیانگر «مسئولیت مطلق»
متصرف در این شرایط است. و از زیان دیده حمایت بیشتری صورت گرفته است. (ره
پیک، ۱۳۹۵: ۴۹) در نظر اول آن بخش از ماده که بیان می دارد «... اگر از احتمال حمله
حیوان آگاه نبوده و عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد، ضامن نیست» با تبصره یک آن
سازگاری ندارد مگر آنکه حالت خطرناک حیوان وصف قوه قاهره را داشته و
غیرقابل اجتناب و مقاومت و پیش بینی باشد. (نظری، ۱۳۹۲: ۲۵۳) پیش از تصویب این ماده
برخی قائل به تمیز میان مسئولیت نگهداری حیوانات اهلی و غیر اهلی بودند و نگهداری
حیوانات وحشی را نوعی تقصیر می دانستند (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۵۸۷؛ صفایی و رحیمی ۱۳۹۰:
۲۳۲؛ بهرامی احمدی ۱۳۹۱: ۴۶۹) و برخی این تمایز را رد می کردند (باریکلو، ۱۳۸۵: ۱۰۸) اما
در این تبصره حتی اگر حیوان اهلی باشد و شخص به هر دلیلی مثلاً کهولت سن توان
محافظت از آن را نداشته باشد و از ناحیه آن حیوان زبانی به غیر برسد مسئول است چرا که
او با وجود این تبصره جبران خسارت زیان دیده را تضمین کرده است. بنابراین اگر کسی
زنجیر سگ خویش را به دست فرزند خردسالش بدهد با علم بر اینکه قادر به نگهداری آن
نیست بی احتیاطی در نظر گرفته می شود و تقصیر است. (قاسم زاده، ۱۳۷۸: ۳۵) اگر حیوان
متعلق به صغیر یا دیوانه باشد وصی یا ولی یا قیم وی، مکلف به حفاظت آن است (شهید
ثانی، ۱۴۱۰: ۱۶۲) و در صورت ترک محافظت باید از مال خود خسارت بدهد و اگر محجور
ولی یا وصی یا قیم نداشته باشد خسارت را از مال خود او می گیرند (ماده ۱۲۱۶ ق.م) البته اگر
معیار مسئولیت را شخصی بدانیم تبعاً محجور مسئولیتی نخواهد داشت. (حسینی نژاد، ۱۳۷۰:
۱۴۴؛ قاسم زاده ۱۳۷۸: ۹۸)

۱-۲-۴. تعهد به ایمنی

مبنای دیگری برای مسئولیت ناشی از حیوان در ماده (۵۲۳) ق.م.ا آمده که اشعار داشته است: «هرگاه شخصی با اذن کسی که حق اذن دارد، وارد منزل یا محلی که در تصرف اوست، گردد و از ناحیه حیوان یا شیئی که در آن مکان است صدمه و خسارت ببیند، اذن دهنده ضامن است، خواه آن شیء یا حیوان قبل از اذن در آن محل بوده یا بعداً در آن قرار گرفته باشد و خواه اذن دهنده نسبت به آسیب‌رسانی آن علم داشته باشد خواه نداشته باشد.» این ماده عیناً برگرفته از فقه است و ادعای اجماع در خصوص این مسئولیت شده است^۱ (نجفی، بی‌تا: ۱۳۴؛ خمینی، بی‌تا، ۵۶۸) البته برخی گفته‌اند روایت مستمسک ضعیف است. (شهید ثانی ۱۴۱۳: ۳۷۷) در فقه به علت غلبه از واژه کلب استفاده شده است و قانون‌گذار به درستی آن را تسری به سایر حیوانات داده است. به اطلاق این ماده انتقاد شده است از این جهت که ممکن است حیوانی بعد از اذن وارد آن محل گردد و صاحب محل علیرغم تمامی احتیاطات، بی دلیل مسئول شناخته شود. (حیاتی، ۱۳۹۲: ۳۲۵) اما فقها بیان داشته‌اند بین حالتی که حیوان در داخل خانه باشد یا بعداً وارد شود و صاحب خانه آگاه به خطر حیوان باشد یا نباشد تفاوتی نیست. (امام خمینی، بی‌تا: ۵۶۸) برخی معتقدند اگر صاحب خانه حیوان را به صورت متعارف نگهداری می‌کرده است و به‌رغم تمهیدات لازم به مأذون خسارت وارد شود صاحب خانه مسئول نخواهد بود. (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۰: ۲۳۴) اما در این ماده «تعهد به حفظ ایمنی» کسی که به اذن صاحب خانه به ملک او می‌رود تکلیف صاحب خانه دانسته شده است. و این تکلیف ناظر به نتیجه است و مواظبت و کوشش برای ادای آن کافی نیست. مگر آنکه اذن دهنده ثابت کند که آن امکان در اثر عامل خارجی و پیش‌بینی نشده به وجود آمده باشد. (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۵۹۱) همچنین از طرفی با توجه به اینکه اثبات تقصیر صاحب حیوان بسیار دشوار است، در نتیجه اگر مسئولیت مبتنی بر «تقصیر» باشد، در بسیاری از موارد، خسارت زیان‌دیده بدون جبران باقی می‌ماند؛ به همین دلیل قانون‌گذار برای صاحب اذن،

^۱ من دخل قوم فعفره کلبهم ضمنوا ان دخل باذنهم و الا فلا ضمان بلا خلاف اجده بل قبل قد يظهر من المبسوط الاجماع علیه.

مسئولیت ایجاد کرده است. این مسئولیت را می‌توان از باب غرور نیز توجیه نمود. (تقی زاده و هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۶۰) در تبصره این ماده، امکان معافیت از خسارت پیش‌بینی شده است و آن در صورتی است که رابطه سببیت از صاحب اذن قطع و مستند به مصدوم شود؛ بنابراین اگر وارد شونده خود به وضعیت موجود آگاهی دارد و از طرفی صاحب‌خانه از خطرناک بودن حیوان بی‌اطلاع است، در واقع خود نسبت به خطرپذیری «اقدام» کرده است و در این صورت ضمانتی نیز وجود ندارد. برخی در این ماده برای اذن دهنده «مسئولیت مطلق» در نظر گرفته‌اند. (قاسم‌زاده، ۱۳۷۸: ۳۳۳؛ ره پیک، ۱۳۹۵: ۴۹) و برخی «فرض تقصیر» را برای اذن دهنده دانسته‌اند. (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۲۷۰؛ تقی زاده و هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۶۰؛ نظری، ۱۳۹۲: ۲۵۳) با این وجود به نظر می‌رسد مبنای چنین مسئولیتی بیشتر با نظریه تعهد ایمنی سازگاری دارد. در واقع صاحب مکان یا اذن دهنده ضامن ایمنی کسی است که با اذن او به آن محل آمده است. (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ب: ۱۳۳)

۲. مطالعه‌ی حقوق تطبیقی

در ادامه به بررسی مسئولیت ناشی از حیوان در حقوق برخی از کشورهای اسلامی و انگلیس و فرانسه می‌پردازیم.

۲-۱. بررسی حقوق کشورهای اسلامی

قانون مدنی قدیم کشور مصر تنها مالک حیوان یا مستخدم او را مسئول می‌دانست (السنه‌وری ۲۰۰۹: ۱۹۲؛ نظری، ۱۳۸۹: ۱۴۷) اما ماده (۱۷۶) قانون مدنی فعلی این کشور اشعار می‌دارد «شخصی که محافظت حیوان را بر عهده دارد مسئول خسارتی است که حیوان وارد می‌کند حتی اگر آن حیوان گم شده یا گریخته باشد مگر آنکه ثابت کند که حادثه ناشی از علت خارجی بوده و به وی قابل انتساب نیست». در این قانون مسئولیت ناشی از فعل حیوان بر مفهوم «حفاظت» قرار داده شده است. محافظ حیوان، اعم از مالک یا غیر آن مسئول کلیه خساراتی است که از فعل حیوان ناشی می‌شود. (السنه‌وری، ۲۰۰۹: ۱۱۹۱) و مالک وقتی مسئول است که محافظ نیز بوده باشد البته اگر محافظ حیوان اختیار تصرف در امور حیوان و قدرت بالفعل کنترل و تربیت حیوان را نداشته باشد مانند چوپان محافظ مسئول تلقی

نمی‌شود. (مرعی بیک، ۱۹۹۷: ۲۴۵) زیان‌دیده در حقوق مصر تنها باید ثابت نماید، خواننده، محافظ حیوان است و ضرر به سبب فعل حیوان به وجود آمده است. لذا به نظر مبنای مسئولیت حیوان در این کشور مبتنی بر نظریه «اماره تقصیر» است. زیرا اگر مبتنی بر نظریه خطر می‌بود منتفع از حیوان مسئول شناخته می‌شد نه محافظ آن. (السنهوری، ۲۰۰۹: ۱۲۰۳؛ نظری، ۱۳۸۹: ۱۵۴) قوانین مدنی سوریه (ماده ۱۷۷) و لیبی (ماده ۱۷۹) نیز از موضع قانون مصر پیروی کرده‌اند. قانون مدنی لبنان اضافه می‌کند که «محافظ حیوان مسئول فعل حیوان است حتی اگر بین او و زیان‌دیده رابطه قراردادی موجود باشد» (ماده ۱۲۹) در حقوق مصر گفته شده است حیوان به هر نحوی اعم از اجاره یا عاریه، به محافظی غیر از مالک، سپرد شده باشد محافظ ضامن است. (السنهوری، ۲۰۰۹: ۱۱۹۷) در واقع مالکیت سبب مسئولیت نیست. و حتی اگر حیوانی باعث بیماری سایرین شود محافظ وی مسئول است.^۱ (نبیل ابراهیم، ۱۹۹۸: ۳۹۶) اما قوانین مدنی تونس (ماده ۹۴) و مراکش (ماده ۸۶) وضعیت متفاوتی دارند به موجب قوانین مزبور محافظ حیوان می‌تواند ثابت کند که کلیه اقدامات لازم را برای پیشگیری از ورود خسارت انجام داده است. و مبنای «تئوری تقصیر» را برگزیده‌اند. این قوانین با اقتباس از مقررات سابق فرانسه در مسئولیت ناشی از عمل حیوانات، اثبات تقصیر محافظ را بر عهده خواهان دعوی می‌دانند. (فرج، ۱۹۸۸: ۴۱۶) در عراق از فقه حنفی در خصوص مسئولیت ناشی از حیوان و برگزیدن «تئوری تقصیر» پیروی شده است و قانون مدنی این کشور در این موضوع مشابه قانون المجله است. (الشریف، ۱۳۹۲: ۶۷۳) و وفق ماده (۲۲۱) قانون مدنی عراق «فعل حیوان به‌خودی‌خود مالک یا محافظ را متعهد به جبران خسارت نمی‌کند مگر آنکه فعلی نامشروع به مالک یا محافظ قابل انتساب باشد»^۲ این قانون در خصوص گردوغبار ناشی از حیوان تعیین تکلیف نموده و مالک یا متصرف را مسئول نمی‌داند. (بند ۱ ماده ۲۲۴)

^۱ قانون تفتیش صحن حیوانات ایران، مصوب ۲۵ شهریور ۱۳۱۴، صاحبان و مباشران و مستحفظین حیوانات و کلیه مستخدمین دولت را به محض بروز مرض مسری بین حیوانات مسئول اطلاع به حکومت دانسته است.

^۲ جنايه العجما جبار الذی یحدثه الحيوان لا یضمنه صاحبه الا اذا ثبت انه لم يتخذ الحیطه الكافیه لمنع وقوع الضرر

در حقوق کشور افغانستان نیز در ماده (۷۹۳) قانون مدنی مسئولیت متصرف حیوان در صورت احراز تقصیر وی در نگهداری حیوان پذیرفته شده است. و اگر مالک حیوان را در حال ایجاد خسارت ببیند و از ادامه خسارت جلوگیری نکند فرض مسئولیت برای وی انگاشته شده است. همچنین است اگر مالک از حالت غیر طبیعی حیوان آگاه باشد (ماده ۷۹۴) (محقق زاده، ۱۳۹۶: ۴۴)

۲-۲. بررسی حقوق فرانسه و انگلیس

در حقوق فرانسه قبل از تدوین مواد (۱۳۸۴) و (۱۳۸۵) قانون مدنی در ماده (۱۹) طرح قانون مدنی این کشور، مسئولیت ناشی از حیوان بیان شده بود. در مرحله دوم قانون گذاری نیز این متن تغییری نکرد اما در مرحله سوم قانون گذاری مسئولیت ناشی از حیوان به صورت ماده ای مستقل در ماده ۱۳۸۵ به تصویب رسید. (Mazeaud, 1949: 1075) در واقع مسئولیت ناشی از شیء بی جان با مسئولیت ناشی از شیء جاندار در مواد (۱۳۸۴) و (۱۳۸۵) از یکدیگر جدا شد. و در سال ۲۰۱۶ مواد (۱۲۴۳) و (۱۲۴۲) این تفکیک را بیان نمودند. مواد (۲۰۰) تا (۲۱۳) قانون روستایی فرانسه^۱ نیز در خصوص نگهداری حیوانات اهلی و وحشی است. در حال حاضر ماده (۱۲۴۳) ق. م. ف مقرر می دارد «مالک حیوان یا نگه دارنده آن مسئول خسارات وارده توسط حیوان است خواه حیوان تحت نگهداری و حفاظت او باشد خواه رها باشد خواه گریخته باشد» هر چند در ماده مذکور صحبتی از تقصیر یا عدم تقصیر نیست اما به نظر می رسد مبنای ماده «تئوری تقصیر» باشد و «اماره تقصیر» در ماده (۱۲۴۳) گنجانده شده است و این اماره از کلمه «حفاظت» مستنبط است و مسئول باید خلاف اماره یعنی عدم تقصیر را اثبات کند (لورراسا، ۱۳۷۵: ۴۶؛ امیری قائم مقامی، ۱۳۸۵: ۲۷۱) برخی بر این عقیده اند که اماره تقصیر نیز به علت افزایش حوادث ناشی از حیوانات دوام نداشته و جای خود را به «اماره مسئولیت» داده است. و رویه از سال ۱۸۸۵ این تفسیر را از ماده (۱۳۸۵) سابق به دست داده است (ژوردن، ۱۳۸۶: ۱۴۴) یعنی زیان دیده دیگر نیازی به اثبات تقصیر یا مسئولیت صاحب حیوان ندارد بلکه صاحب حیوان برای معافیت خویش مجبور است ثابت کند که

^۱ code rural

زیان در شرایطی وارد شده است که با وی هیچ گونه ارتباطی نداشته است. (Cass, 2civ, 1991, 9janv, 1991, 2009: 1079) در واقع مالکین یا محافظین حیوان جز با اثبات قوه قاهره نمی توانند از مسئولیت مبرا شوند. (Cass, 2civ, 11juill, 2002) و مبنای «مسئولیت محض» در حقوق این کشور برای مسئولیت ناشی از حیوان توسط رویه اتخاذ گردیده است. البته در صورتی که حیوان به سرقت رفته باشد مالک مسئول نیست زیرا اداره و کنترل خود را نسبت به حیوان از داده است. (mazeaud, 1994, T2: 1095) رویه قضایی فرانسه علیرغم پذیرش مسئولیت تضامنی مالکین متعدد حیوان^۱، مسئولیت مشترک چند نفر را در مورد ماده (۱۳۸۵) سابق نپذیرفته است. (امیری قائم مقامی، ۱۳۸۵: ۲۷۴) و دامنه مسئولیت را وسیع کرده و چنین رأی داده است که اگر کسی بدون استفاده از حیوان، عهده دار مراقبت از آن باشد و در آن سهل انگاری نماید مسئول است؛ به عنوان مثال کسی که نعل بندی اسبی را به عهده گرفته و یا دام پزشکی که مداوای سگ هاری را تقبل نموده است، اگر در عمل خود اهمال نمایند مسئول خواهند بود. (Cass, 2civ, 4oct, 1972) این موضوع در فقه اسلامی نیز آمده است (حکمت نیا، ۱۳۱، ۱۳۸۶) اما در مورد مستخدم و نماینده، موضوع صورت دیگری دارد، زیرا این اشخاص تحت اقتدار متبوع خود می باشند و مجبورند که به دستور او رفتار نمایند، بنابراین اگر طبق دستور رفتار نموده یا حیوان را به نحوی که مأمورند اداره نمایند و در نتیجه، فعل حیوان موجب خسارت گردد، صاحب حیوان و نه نماینده، مسئول است مگر اینکه ثابت شود مستخدم یا نماینده از دستور عدول نموده و یا در حفظ حیوان، اهمال کرده است. (ژوردن، ۱۳۸۶: ۱۴۶؛ هاشمی و تقی زاده، ۱۳۹۱: ۱۵۷) در حقوق کامن لا اشخاصی که فعالیت های فوق العاده خطرناک^۲ انجام می دهند مانند نگهداری حیوانات وحشی بدون اثبات تقصیرشان نسبت به زیان های ناشی از این گونه فعالیت ها مسئول می باشند. (weinrib, 1995: 87) و حیوانات به دو دسته وحشی و اهلی تقسیم بندی می شود و در خصوص حیوانات وحشی همیشه مالک باید از حالت خطرناک حیوان آگاه باشد و مسئولیت

^۱ Cass, 2civ, 14dec, 1983

^۲ Abnormally Dangerous

مطلق دارد اما در خصوص حیوانات اهلی بار اثبات بر عهده خسارت دیده است و تئوری تقصیر حاکم است. (prosser, 1971: 499) در حقوق انگلیس قانون حیوانات^۱ ۱۹۷۱ مقررہ حاکم بر مسئولیت ناشی از حیوانات است و این مسئولیت در زمره شبه جرم‌ها^۲ مطرح می‌شود (Kidne, 2006: 328-336) و برای حمایت از منافع اجتماعی در ضمان ناشی از نگهداری حیوانات وحشی، «مسئولیت محض» بنا نموده است. (Hant, 2000: 275) و به استناد بند ۱ ماده (۲) قانون مذکور «کسی که از یک حیوان خطرناک نگهداری می‌کند در قبال همه خسارات وارد شده توسط آن مسئول است.» و حیوانات خطرناک بنا به تعریف بند ۲ ماده (۶) قانون مذکور گونه‌ای است که «الف) معمولاً در جزایر بریتانیا اهلی نیست. ب) در صورت رسیدن به سن بلوغ دارای ویژگی‌هایی باشد که نوعاً در صورت عدم جداسازی محیط، سبب ایجاد خسارت یا جراحت شدید یا نوعاً شدید می‌شود.» که در تفسیر قسمت ب حقوقدانان گفته‌اند حیوانات مشمول این بند به دو دسته تقسیم شده‌اند دسته اول گونه‌هایی که همواره خطرزا هستند و دسته دوم آن‌هایی که اگرچه ظاهراً بی‌خطر می‌باشند ولی به‌طور بالقوه می‌توانند خسارت و جراحت شدیدی به وجود آورند (Bermingham, 2005: 306) و در نگهداری حیوانات اهلی (که حیواناتی هستند که در دسته‌بندی قبل جای نمی‌گیرند) مسئولیت مبتنی بر تئوری تقصیر مد نظر قرار گرفته است. (Harlow, 1987: 26؛ بهرامی احمدی و فہیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۳) مسئولیت ناشی از حیوان در صورتی بر نگه‌دارنده تحمیل می‌شود که طبق بند ۳ ماده (۶) وی مالک یا متصرف حیوان باشد یا اینکه سرپرست خانواده‌ای باشد که شخص زیر شانزده سال از آن خانواده مالک یا متصرف حیوان باشد و مالک یا متصرف حیوان تا زمانی که دیگری مالک یا متصرف آن نشده است، مسئول حیوان محسوب می‌شود. (Bermingham, 2005: 310) در نظام حقوقی کامن لای نیز در صورت فرار

^۱ The Animals Act

^۲ لازم به ذکر است که شبه جرم در نظام حقوقی انگلیس به انواعی تقسیم می‌شود؛ از جمله شبه جرم‌های مربوط به زمین و یا ملک، مسئولیت نسبت به حیوانات و شبه جرم تقصیر (Kidner, 2006: 328-336).

حیوان یا گم شدن آن مالک یا متصرف مسئول شناخته می شود و ورود سگ شکاری بدون رضایت مالک به ملک دیگری تعدی^۱ شناخته شده است.^۲

۳. فروض مسکوت در حقوق ایران

از تطبیق حقوق ایران با کشورهای دیگر مشخص می شود برخی از فروض در حقوق ایران صراحتاً تعیین تکلیف نشده اند به عنوان نمونه در مورد فرار یا گم شدن حیوان، قانون مدنی ایران ساکت است و به نظر می رسد تنها در صورتی که بتوان فرار و گم شدن را مستند به تقصیر مالک یا متصرف نمود، می توان وی را مسئول دانست، در غیر این صورت مسئولیت متوجه کسی نخواهد بود. همچنان که امام علی علیه السلام در یمن درباره اسبی که فرار کرده، و مردی را لگد زده و کشته بود، قضاوت نمودند و خونس را هدر دانستند و فرمود: «اگر اسب فرار کرده، بر صاحب اسب چیزی نیست ولی اگر او را رها گذاشته یا آن گونه که باید او را نبسته، ضامن است.» (بروجردی، ۴۵۱) البته اگر حیوانی منجر به ورود صدمه بدنی یا مرگ کسی شود و مالک حیوان شناخته نشود به نظر برخی می توان بیت المال را مسئول دانست. چرا که بر طبق قاعده «لا یبطل دم امرء مسلم» (ابن زهره، ۱۴۱۷: ۴۱۴) این نهاد اجتماعی مسئول خسارت وارده بر مسلمین است. (لطفی، ۱۳۹۰: ۵۶) اما به نظر می رسد با احصای موارد دریافت دیه از بیت المال در قوانین، و طبق قاعده فقهی «جنایه عجما جبار» تا هنگامی که به صراحت در قوانین چنین امری گنجانده نشود امکان مطالبه خسارت از بیت المال نمی باشد. بلکه با استناد به بند ۱۵ ماده (۵۵) قانون شهرداری، که شهرداری ها را موظف به «... دفع حیواناتی که مبتلا به امراض ساریه بوده و یا در شهر بلاصاحب و مضر هستند» نموده و همین طور بر اساس ماده (۴) «آیین نامه نحوه نگهداری حیوانات اهلی» که در موارد بلاصاحب بودن حیوان اهلی شهرداری را نسبت به انتقال آن ها به باغ وحش یا سایر مکان های مناسب زندگی حیوانات مسئول هستند، شهرداری را می توان مقصر دانست و

^۱ Trespass

^۲ Scott vs League 1968, Qb240.

مسئول خسارات ناشی از حیوان بلاصاحب بشمار آورد. همچنین مطابق بند ۳۱ ماده (۱۰) «اساسنامه تشکیلات و سازمان دهیاری‌ها»^۱ معالجه و دفع حیوانات مبتلابه امراض واگیر، بلاصاحب یا مضر از وظایف دهیار و دهیاری‌ها دانسته شده است. و بر اساس «دستورالعمل کنترل جمعیت سگ‌های ولگرد» مصوب معاونت امور شهرداری‌های وزارت کشور^۲ «تشکیلات اجرایی» این دستورالعمل در سطح ملی و استانی و شهرستان‌ها مسئول هستند تا مرکز کنترل جمعیت حیوانات مزاحم و محل نگهداری حیوانات مزاحم در خارج از محدوده مناطق مسکونی ایجاد نمایند. براین اساس در صورت بروز خسارت ناشی از حیوان و احراز رابطه سببیت در محدوده شهری یا روستایی می‌توان نهادهای مذکور را مسئول خسارت وارده دانست امری که موجب می‌شود این نهادها نیز با اهتمام بیشتری نسبت به ساماندهی حیوانات مشمول این مقررات اقدام نمایند. و در رویه قضایی نیز مطابق قرار جلب به دادرسی شماره ۱۰۰۶۲۹/۱۰۳۱۰۹۵۹۹۷۰ مورخه ۱۳۹۵/۴/۲۰ صادره از شعبه هشتم دادرسی دادسرای عمومی و انقلاب شهرستان ری، شهرداری منطقه بیست تهران مسئول خسارت بدنی (گازگرفتگی) وارد شده به یک شهروند از سوی سگ‌های ولگرد دانسته شده است. که در مرحله اظهارنظر دادستانی با این قرار به علت نپذیرفتن وصف مجرمانه موافقت نشده است. حال آنکه دیه به عنوان مجازات برای خسارت بدنی مطابق مواد (۱۴) و (۱۷) ق.م.ا پذیرفته شده است بر اساس ماده (۴۵۲) ق.م.ا «دیه، حسب مورد حق شخصی مجنی علیه یا ولی دم است و احکام و آثار مسئولیت مدنی یا ضمان را دارد» و مطابق مواد (۱۴۲) و (۱۴۳) و (۱۴۵) همان قانون و ماده (۶۹۰) قانون آیین دادرسی کیفری، مسئولیت کیفری شخص حقوقی نیز امری پذیرفته شده از سوی قوانین است. و رد قرار مذکور فاقد وجاهت قانونی است. مسئله دیگر که از سوی قانون‌گذار ایران مغفول مانده است این است که اگر حیوانی فرار کند و عابری

^۱ مصوب ۲۱-۱۱-۱۳۸۸

^۲ دستورالعمل کنترل جمعیت سگ‌های ولگرد در ستاد مرکزی کنترل جمعیت حیوانات ناقل بیماری به انسان در سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور تصویب شد و طی نامه شماره ۵۸۹۱۰/۱/۰۱ مورخه ۱۳۸۷/۱۱/۲۰ از سوی معاون هماهنگی امور عمرانی وزیر کشور و رئیس سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور جهت اجرا به استانداری‌ها ابلاغ شد.

درصدد توقف او برآید و در نتیجه عابر مصدوم گردد، زیان را چه کسی باید جبران نماید؟ برخی معتقدند با توجه به اینکه عمل او برای جلوگیری از خسارت بیشتر بوده، باید جبران زیان را بر مالک یا متصرف حیوان تحمیل کرد. (تقی زاده و هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۵۸) اما به نظر می‌رسد که طبق قاعده «اقدام» کسی مسئول زیان او نیست (نظری، ۱۳۹۲، ۲۹۲) رویه قضایی نیز مطابق دادنامه شماره ۸۹۷ مورخه ۱۷-۱۲-۱۳۷۱ شعبه بیستم دیوان عالی کشور به این نظر تمایل نشان داده است. در این رأی شخصی گاوی را خریده و به تیر چراغ‌برق بسته، و با چاقو به سمت حیوان می‌رود و گاو می‌ترسد و فرار می‌کند و شخص دیگری برای مهار حیوان به سوی گاو می‌رود و گاو او را می‌کشد، این امر مشمول آزدردن و تحریک از سوی مقتول در دادنامه مذکور دانسته شده و دیوان عالی کشور مالک را مسئول ندانسته است. (بازگیر، ۱۳۷۶: ۲۰۱)

نتیجه‌گیری

هرچند آیین‌نامه‌ای در هیات دولت به تصویب رسیده است که بر اساس آن باید از نگهداری حیوانات در شهرهای با جمعیت بیش از پنجاه هزار نفر ممانعت گردد و در روستا نیز تنها حیوانات اهلی و مجاز شرعی مجاز به پرورش و نگهداری اعلام شده اند و در شهرهای زیر پنجاه هزار نفر تکلیف مشخص نشده است. اما با توجه به مهجور بودن این آیین‌نامه دانستیم که مسئولیت مدنی ناشی از حیوان یکی از اقسام مسئولیت مدنی ناشی از مالکیت یا تصرف بر اشیاست. در «فقه» به‌طور کلی اگر مالک یا متصرف حیوان از حیوان محافظت نموده باشد یا از حالت غیرطبیعی آن آگاه نبوده باشد ضامن نمی‌باشد. این مفهوم در قانون مدنی و مجازات اسلامی بیان شده است و مبنای اصلی در مسئولیت ناشی از حیوان در حقوق ایران «تئوری تقصیر» است اما مواردی از قبیل تحریک حیوان و اذن ورود به محلی که در آن حیوان وجود دارد، از بنای تئوری تقصیر پیروی نشده و به ترتیب اماره تقصیر و تعهد به ایمنی برای برانگیزنده و اذن دهنده در نظر گرفته شده است. بیان شد صرف مالکیت حیوان مسئولیت را نمی‌باشد. مثبت این مدعا این که در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ از مسئولیت «مالک» سخنی به میان نیامده است و تنها از متصرف صحبت شده است و هر کس

که متصرف حیوان باشد خواه مستأجر یا مستعیر باشد یا دامپزشک و مهتر مسئولی بر حیوان دانسته می‌شود و مسئول خسارت ناشی از حیوان است. در حقوق مصر فرض تقصیر برای مسئولیت «محافظ» بیان شده است. و در حقوق فرانسه نیز مالک یا متصرف جز با اثبات فورس ماژور نمی‌تواند از مسئولیت مبری گردد. و در حقوق انگلیس نیز دانستیم که ثنوری تقصیر بنای مسئولیت ناشی از حیوانات اهلی است و مبنای مسئولیت محض در خصوص حیوان خطرناک مجری است. در انتهای مباحث فروضی که در حقوق ایران بیان نشده است بررسی شد و آن فرار حیوان یا گم شدن حیوان است که به نظر می‌رسد تنها در صورتی که بتوان فرار و گم شدن را مستند به تقصیر مالک یا متصرف نمود او مسئول است. و با توجه به مستندات ارائه شده امکان طرح مسئولیت شهرداری یا دهیاری در خسارات ناشی از حیوانات در شهر یا روستا وجود دارد. و امکان طرح «مسئولیت تضامنی» ناشی از حیوان در حقوق ایران بیان شد.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن زهره، حلبی، ۱۴۱۷ق، غنیه النزوع الی عملی الاصول و الفروع، موسسه امام خمینی.
۲. افتخاری رضا ۱۳۸۷ش، مسأله‌ی اجتماع اسباب ضمان قهری در فقه مدنی و آثار آن وحدت و تعدد مسئولیت، فقه و تاریخ تمدن، ش ۱۷.
۳. امامی، سید حسن، ۱۳۷۸ش، حقوق مدنی، تهران انتشارات اسلامیه، ج ۴ و ۵.
۴. امیری قائم مقامی، عبدالمجید، ۱۳۸۵ش، حقوق تعهدات، تهران، نشر میزان، ج ۳.
۵. امینی، عیسی، ۱۳۷۹ش، اجتماع مسئولیت متصدی حمل و نقل با ضمان مقصر نسبت به صاحب کالا، مجله حقوقی دادگستری، ش ۳۳.
۶. آل کاشف الغطاء حسین، محمد، بی تا، تحریر المجله، مکتبه النجاش، مکتبه الفیروز آبادی تهران-قم.
۷. بادینی، حسن، ۱۳۸۹-۱۳۹۰ش، جزوه الزام‌های خارج از قرارداد، دانشکده حقوق دانشگاه تهران، نیمسال اول.
۸. بادینی، حسن، ۱۳۸۴ش، فلسفه مسئولیت مدنی، تهران، شرکت سهامی انتشار.

۹. باریکلو، علیرضا، ۱۳۸۵ش، مسئولیت مدنی، تهران، نشر میزان.
۱۰. بازگیر، یداله ۱۳۷۶ش، قانون مجازات اسلامی در آینه آرای دیوان عالی کشور، تهران، ققنوس.
۱۱. بروجرودی، آقا حسین طباطبائی، ۱۴۲۹ق، فقه شیعه، ترجمه جامع الاحادیث الشیعه، زیر نظر: اسماعیل تبار، احمد، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ج ۳۱.
۱۲. بهرامی احمدی، حمید، ۱۳۹۱ش ضمان قهری مسئولیت مدنی، تهران، نشر دانشگاه امام صادق (ع)، چ ۱.
۱۳. بهرامی، حمید؛ فهیمی، عزیز اله ۱۳۸۶ش، «مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در فقه و حقوق ایران»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، ش ۲۶.
۱۴. تقی زاده، ابراهیم؛ علی هاشمی، سید احمد، ۱۳۹۱ش، مسئولیت مدنی (ضمان قهری)، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۵. جعفری لنگرودی، محمد رضا، ۱۳۷۲ش، دائرة المعارف حقوق اسلامی، تهران، گنج دانش.
۱۶. جنیدی، لعلیا، ۱۳۷۸ش، تقصیر زیان دیده، مجله دانشکده حقوق دانشگاه تهران، ش ۴۶.
۱۷. حسینی نژاد، حسینقلی، ۱۳۷۰ش، مسئولیت مدنی، جهاد دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی، چ ۲.
۱۸. حکمت نیا، محمود، ۱۳۸۶ش، مسئولیت مدنی در فقه امامیه، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۹. حلی، نجم الدین، ۱۳۷۸ش، المختصر النافع فی فقه الامامیه، نشر الهام، چ ۱.
۲۰. حلی، نجم الدین، ۱۴۱۸ق، المختصر النافع فی فقه الامامیه، قم، مؤسسه المطبوعات الدینیة، چ ۶.
۲۱. حمیتی واقف، احمد علی، ۱۳۸۹ش، الزام های خارج از قرارداد، تهران، جاودانه، چ ۱.
۲۲. حیاتی، علی عباس، ۱۳۹۲ش، مسئولیت مدنی، تهران، نشر میزان.
۲۳. خاوری، یعقوب، ۱۳۸۴ش، واژه نامه تفضیلی فقه جزا، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
۲۴. خمینی، سید روح اله، بی تا، تحریر الوسیله، نجف، آداب.

۲۵. خویی، سید ابو القاسم، ۱۴۱۰ ق، تکملة المنهاج، قم، نشر مدينة العلم.
۲۶. درویش پور، وفا، ۱۳۸۸ش، پژوهشی در ضمان عاقله، فقه و حقوق اسلامی، ش ۱۵.
۲۷. ره پیک، حسن، ۱۳۹۵ش، حقوق مسئولیت مدنی و جبران ها، تهران، انتشارات خرسندی، چ ۳.
۲۸. ژوردن، پاتریس، ۱۳۹۱ش، اصول مسئولیت مدنی، ترجمه مجید ادیب، تهران، نشر میزان، چ ۳.
۲۹. سعد، نبیل ابراهیم، ۱۹۹۸م، نظریه العامة للالتزام، بیروت، دارالنهضة العربية.
۳۰. سنهوری، عبدالرزاق احمد، ۲۰۰۹م، الوسيط فی شرح القانون المدني الجديد. بیروت، منشورات الحلبي الحقوقية. چ ۳، ج ۲.
۳۱. الشریف، مهدی، ۱۳۹۲ش، منطق حقوق، تهران، شرکت سهامی انتشار، چ ۲.
۳۲. عاملی، زین الدین، ۱۴۱۰ ق، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، قم، کتابفروشی داوری، چ ۱، ج ۱۰.
۳۳. عاملی، زین الدین، ۱۴۱۳ق، مسالك الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، قم، مؤسسه المعارف الإسلامیة، ج ۱۵.
۳۴. صدوق قمی، محمد بن علی بن بابویه، ۱۴۱۳ ق، من لا یحضره الفقیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چ ۲، ج ۴.
۳۵. صفایی، سید حسین و رحیمی حبیب اله، ۱۳۹۰ش، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، تهران، نشر سمت، چ ۱.
۳۶. عباسلو بختیار، ۱۳۹۰ش، مسئولیت مدنی، نشر میزان، تهران.
۳۷. العماری، عبدالقادر محمد، ۱۴۱۷ق، «ضمان الأشياء التابعة لشخص طبعی أو اعتباری من بناء و آلات و حیوان بالخطأ المفترض»، فصلنامه المجمع الفقهی الاسلامی، ج ۱۰.
۳۸. فرج توفیق، حسن، ۱۹۸۸م، النظرية العام للالتزام، بیروت، الدار الجامعیة.
۳۹. قاسم زاده، سید مرتضی ۱۳۷۸ش، مبانی مسئولیت مدنی، تهران، نشر داد گستر.
۴۰. قاسم زاده، سید مرتضی، ۱۳۷۸ب، «مسئولیت مدنی ناشی از ترك فعل»، مجله حقوق دانشگاه تهران، ش ۴۴.

۴۱. قاسم‌زاده، سید مرتضی، ۱۳۸۷ش، الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، تهران، نشر میزان چ ۲
۴۲. قدرتی، محمدحسن، ۱۳۸۸ش، «قاعده وزر»، مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی، س ۵، ش ۱۷.
۴۳. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۶ش، الزام‌های خارج از قرارداد، ضمان قهری، تهران، دانشگاه تهران، چ ۸.
۴۴. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۷اب، دوره مقدماتی، حقوق مدنی اعمال حقوقی، تهران، شرکت سهامی انتشار، چ ۱۳.
۴۵. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۷ش، قانون مدنی در نظم حقوق کنونی، تهران، نشر میزان، چ ۱۹.
۴۶. لطفی، عبدالرضا وسایرین، ۱۳۹۰ش، پرسمان فقهی قضایی (پاسخ‌های تحلیلی به پرسش‌های کیفری محاکم)، قم، چاپ و نشر الهادی، ج ۴.
۴۷. لورر اساء، میشل، ۱۳۷۵ش، مسئولیت مدنی، ترجمه محمد اشتری، تهران، نشر حقوقدان.
۴۸. مجلسی اصفهانی، محمد باقر بن محمد تقی، بی تا، حدود و قصاص و دیات، تهران، نشر آثار اسلامی، چ ۱.
۴۹. محقق داماد، مصطفی، ۱۳۸۳ش، قواعد فقه، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ج ۴.
۵۰. محقق زاده، محمد علی، ۱۳۹۶ش، مسئولیت مدنی ناشی از اشیا و حیوانات از منظر فقه امامیه و حقوق افغانستان، جامعه المصطفی العالمیه، پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد با راهنمایی دکتر رضا حسین گندمکار، قم.
۵۱. محمود، عبد الرحمان، بی تا، معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهیة.
۵۲. المراغی حسینی، عبدالفتاح، ۱۴۱۸ق، العناوین، قم، موسسه النشر الاسلامی.
۵۳. مرعی بک، مصطفی، ۱۹۹۷م، المسئولیة المدنیة فی القانون المصری، مصطفی الحلبي.
۵۴. معزی ملایری، شیخ اسماعیل، ۱۳۷۳ش، جامع احادیث شیعه فی احکام شریعه، قم، بی نا.

۵۵. مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری، ۱۴۱۳ ق، المقنعه، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید، ج ۱.
۵۶. نجفی، محمد حسن، ۱۳۶۵ش، جواهر الکلام، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ج ۲، ج ۴۳.
۵۷. ندوی، علی احمد، بی تا، القواعد الفقهیه مفهوم ها، نشاتها، تطورها، دمشق، دار القلم.
۵۸. نظری، ایراندخت، ۱۳۹۲ش، الزام های خارج از قرارداد، تهران، نشر مجد.
۵۹. نظری، ایراندخت، ۱۳۸۹ش، مسئولیت مدنی مالک، تهران، جنگل جاودانه.
۶۰. یزدانیان، علیرضا، ۱۳۹۱ش، «مطالعه تطبیقی طرح قاعده مسئولیت ناشی از عمل غیر در حقوق ایران و فرانسه»، مجله دانشکده حقوق دانشگاه تهران، ش ۴.
۶۱. یزدانیان، علیرضا، ۱۳۸۶ش، قواعد عمومی مسئولیت مدنی، تهران، نشر میزان، ج ۱.
۶۲. یزدانیان، علیرضا، ۱۳۹۱ش، طرح مسئولیت مدنی آموزگار ناشی از عمل دانش آموز در حقوق ایران همراه با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، دو فصلنامه دانش حقوق مدنی، ش ۱.

۶۳. یزدانیان، علیرضا، ۱۳۷۹ش، حقوق مدنی قلمرو مسئولیت مدنی، تهران، ادبستان.

64. Bell, John, Sophie Boyron, Simon Whittaker (1998) *Principles of French Law*, Oxford University Press.
65. Bermingham Vera (2005) *Tort in a Nutshell*. Sweet and Maxwell.
66. Buffeleau-Lanore, Etienne-Louis (2010) *Droit civil, Les obligations*. 12^{ed} Sirey.
67. Harlow, Carol (1987) *Tort Law*, Fontana Press.
68. Kidner, Richard (2006) *Casebook on Torts*; New York, Oxford University Press, Ninth Edition.
69. Malaurie, Philippe, Aynés, Laurent, (2001/2002) *Obligations, Responsabilité délictuelle*, 11e edition, Editions Cujas.
70. Mazeaud, Henri et Léon, *Traité théorique et pratique (1949), de la responsabilité civile*, Tome 2, 4^{éd}ition, Spétime. Sirey.
71. Mazeaud. (Henri. Léon. Jean) et François Chabas (1994), *Leçons de droit civil. Biens. Obligations*. 8^{éd}.éd. Paris. Montchrestien.
72. Prosser, William (1971) *The Law of Torts*, 4^{ed}ition West Publishing.
73. Starck. Boris. (1972) *Droit civil. Obligations*. 1^{éd}.éd. Librairies techniques.
74. Viney. Genevieve. *Traité (1988) de Droit Civil. Les obligations. La responsabilité*. Librairie générale de droit et de jurisprudence. 1^{éd}.éd.
75. Weinrib, Ernest (1995) *The Idea of Private Law*, Harvard University Press.
76. Hant Martin (2000), *Advance level and supplementary level*, Sweet & Maxwell.

